

СВИДЕТЕЛСТВО ЗА КУЛТА КЪМ МАЙКАТА НА БОГОВЕТЕ В НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

ПЕПА ЛУНГАРОВА

Обект на настоящия доклад е непубликуван надпис, открит през 2000 г. в двор на къща в с. Никюп. По-точно, това е фрагмент от варовикова плоча, пренесен вероятно от Никополис ад Иструм. Тя има размери: вис. 0,13 м; шир. 0,51 м и дълж. 0,73 м. По ширината ѝ е изсечен надпис на старогръцки език в два реда. Височината на буквите е 0,002–0,035 м. Целостта на плочата е нарушена така, че от надписа липсват началото и краят на първия ред, както и началото на втория ред. Тази повреда ни дава основание да направим две предположения относно липсващия текст:

I

[ὁ ἱερ] εὺς Μητρὸς θεῶν [καὶ]
[οἱ ἱε]ροὶ τὴν τράπεζαν ἔθηκαν.

Превод: Жрецът на Майката на боговете и посветените поставиха маса.

II

[-----ὁ ἱερ] εὺς Μητρὸς θεῶν [καὶ]
[οἱ δενδροφό]ροὶ τὴν τράπεζαν ἔθηκαν.

Превод: -----/името на жреца/ жрецът на Майката на боговете и дендрофорите поставиха маса.

В първия ред между първата и втората дума и в края на втория ред е поставен разделителен знак във формата на бръшлянов лист. В лигатура са: Μητ, ὀς, ἦν, λε, νῆ, ηκ.

От Никополис ад Иструм са известни още четири надписа с посвещения на Майката на боговете. В надпис от Велико Търново (IGBulg, 722) Ἀκυλεῖνος Πόπλιος е изпълнил оброк към Великата майка на боговете, която е с епитет Σκελεντηνη. Епитетът е малоазийски, изведен от името на града Σκέλεντα в Трояда. И двете имена на посветителя са римски: Πόπλιος = Publius е римски преномен, а Ἀκυλεῖνος = Aquilinus е римски когномен. Този романизиран преселник от Мала Азия поставя олтар и маса. Надписът е от края на II в. В друг надпис (IGBulg., 678) в посвещението са включени още Сабазий и Хелиос, а епитетът на богинята е отново малоазийски – Ἰδεία, по името на планината Ἴδη в Трояда. Датира се през втората половина на II век. Култът към Сабазий добива широко разпространение в Римската империя от

II в. Известно е, че той е бил отъждествяван с Дионис, по-точно, траките са наричали Дионис – Сабазий (Тодоров 1928, 88). Посветител е булеветът Флавий Азиан, чийто когномен недвусмислено показва неговия малоазийски произход. Връзката на култа към Майката на боговете с този на Сабазий-Дионис откриваме в надпис върху посветителна ара, издигната за здравето на император Каракала (Църов 1995, 70), във връзка с посещението му в града през 212 г. или 215 г. “Колегиите на Кибела са имали особен религиозен и обществен статут в римските градове, който отстъпвал само на августиалиите” (Тачева-Хитова 1982, 229). Вероятно при една от тези визити братята Луций Опий Максим и Луций Опий Януариус, *sacerdotes Matris Deum et Liberi patris* са изпълнили ритуалите към императорския култ или като специални гости са направили посвещението. В него се оказват почести и на вексилата на Новенските опиани, които са представлявали противопожарна единица в Нове, издържана от състоятелния род на Опианите (Църов 1995, 70). Същият този жрец на Кибела – Луций Опий Максим, посвещава мраморна оброчна плочка на дендрофорите и думопиретите, свързани с култа на Кибела и Атис (Касагов 1927, 343). Интересен е фактът, че дендрофорите първоначално са принадлежали към професионалното сдружение на търговците на дървен материал (*lignarii*). При император Клавдий, който прави реформа в култа към Кибела и създава колегията на дендрофорите (Beaujeu 1955, 317), тези *lignarii* са натоварени и с религиозни функции, а по-късно са използвани и като пожарникари. Възможно е *vexillum* на Новенските опиани от надписа в Никополис да са същите тези дендрофори от посвещението в Нове, който, според гореказаното, трябва да е по-ранен. Последните данни сочат, в Нове е имало светилище на Великата майка и колегия, която е изпълнявала култа към нея.

В четвъртия надпис (IGBulg., 682) богинята не е назована, но съществителното в датив $\theta\epsilon\acute{\alpha}$ е придружено с епитетите $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\eta}\kappa\omicron\omicron\varsigma$ и $\epsilon\acute{\upsilon}\acute{\alpha}\nu\tau\eta\tau\omicron\varsigma$. Първият епитет се среща в посвещенията на тракийския конник, както и на Аполон, Асклепий, Артемида, Епона и др. Вторият, според Seure (Seure 1908, 53) е употребен като евфемизъм към името на Артемида-Хеката, но мнението на Кацаров и Михайлов е, че с този надпис е почетена Майката на боговете (IGBulg., 682). Посветителят Луций Андроник по всяка вероятност е романизиран тракиец – освободен роб или ветеран. Надписът е датиран от Геров през III в. (Геров 1952/53, № 479).

От Марцианополис са познати два надписа, свързани с разглеждания култ (IGBulg., 805, 806). В единия – посветителката Παυλεῖνα издига олтар за $\text{Οὐρανία Μητρί θεῶν}$, а във втория – неизвестен посветител почита Μητρί θεῶ . Тук липсва епитет, според Г. Михайлов, който допълва втория ред с $\epsilon\acute{\upsilon}\chi\eta\acute{\iota}\nu$. Липсата на оста-

налата част от арата не позволява да се правят предположения, но съдържанието на надписите върху този тип паметници – ари, показва, че εὐχήν обикновено се поставя в края, след като е посочен посветителят и поводът за издигането на паметника. Интересен е епитетът Οὐρανία, който не се използва за Майката на боговете в провинция Долна Мизия. Латинското му съответствие, Caelestis, е засвидетелствано в надпис от хореума на крепостта Сторгозия, посветен на Юпитер и Юнона, с който е назван Юпитер (Ковачева, Герасимова 1983, 113–114). Освен за Юпитер този епитет се среща в посвещения към Юнона, Силван и Венера (ILS, 3109, 2954, 3169). В много паметници е позната богинята Caelestis (ILS, 3923, 4429, 4431, 4438, 9318), под което име картагенците са почитали своята върховна богиня Танит, чийто култ постепенно е асимилирал много от атрибутите на Великата майка и Кибела (Ferguson 1970, 215).

В Никополис ад Иструм, освен трите надписа и множеството монети с изображения на тази малоазийска богиня (Тачева-Хитова 1982, 224–225) липсват преки сведения за практикуването на този култ. От територията на Долна Мизия се знае само името на жреца от Нове. За разглеждания надпис, както бе казано, могат да бъдат направени две предположения. Според първото, освен ἱερεὺς в първия ред, може да липсва и οἱ ἱεροὶ – “посветените” – във втория. Липсва името на жреца. Прилагателното ἱερός е често срещано в надписи, понякога и в превъзходна степен, но тук е употребено в множествено число и според нас отговаря на *sacratī* в съчетанието *sacratī dumi* от посвещението в Тропеум Траяни (Op. cit., 129, № 14) и на *vernaculī* от надписа, открит в Сердика (IGBulg., IV, 1925). В последния, който съдържа латинска и гръцка част, са изписани имената на членовете на култовото сдружение, названо ἱερός δοῦμος и състоящо се само от жени, както и името на жреца, Марк Юлий Сатурнин, които са почели Великата Майка на боговете от Ида. Липсват надписи, в които да е употребена формата ἱεροί, но тя представлява превод на латинската *sacratī*, която откриваме в паметници, посветени на същата богиня (ILS, № 4142; Le Glay 1991, 227), на Митра (ILS, № 4210, 4211, 4262). От публикуваните паметници от Долна Мизия и Тракия, свързани с този култ (Тачева-Хитова 1982, 117–205), освен в изброените, съвсем рядко се откриват имена на жреци (Op. cit., 148, №№ 46, 48; 162, № 65). В надписа от Хистрия жреческият колегиум е съставен от *σενναὶ γυναῖκες*. Според втората хипотеза, вторият ред може да се допълни с *δευδροφόροι*, а в първия – освен ἱερεὺς вероятно е било изписано името на жреца. Независимо, че второто мнение е по-издържано по отношение на позоваванията, то възможно е и първото, тъй като не е известно каква част от плочата липсва.

Религиозните сдружения, практикуващи култа към Майката на боговете са правели посвещения върху олтари, плочи, релефи, издигали са статуи и храмове, често със собствени средства. В нашия надпис е поставена *τράπεζα*. *Τράπεζα* и *βωμός* издига Ἀκυλεῖνος Πόπλιος (IGBulg., 722) и жрецът на Зевс Капитолийски, Аурелий Асклепиодот от Аугуста Траяна (IGBulg., III, 1592). Фрагмент от кръгла мраморна маса (*mensa sacra*) е открита при разкопки в антична вила № 1 в района на град Монтана (Александров 1983, 68). Festus пише, че масите в храмовете са били използвани вместо олтари – *Mensae in aedibus sacris ararum vicem obtinent* (Fest. De verborum significatione, 157, 58–59). Масата е имала култово и религиозно значение (Тачева-Хитова 1982, 231), но посвещенията на маса са редки.

Wissowa отнася култа към Майката на боговете в групата на *Di novensides* от гръцки произход, наред с *Ceres* и *Aesculapius*, докато Festus причислява същите божества към *peregrina sacra*, приети в религията на Рим за осигуряване на победа или за мир, които се почитали според установения чужд ритуал. "*Peregrina sacra appellantur, quae aut evocatis dis in oppugnandis urbibus Romam sunt conata, aut quae ob quasdam religiones per pacem sunt petita, ut ex Phrygia Matris Magnae, ex Graecia Cereris, Epidauro Aesculapi: quae coluntur eorum more, a quibus sunt accepta*" (Fest. 237, 7–13). Известно е, че култът към *Mater Magna* е приет по предписание на Сибилинските книги през 205 г. пр. Хр., за да донесе победа на римляните във войната им с Картаген, а година по-късно тя е била въведена в храма на *Victoria* на Палатин и са били организирани *Ludi megalenses*. Жреците или жриците, наричани *galli* и обслужващите нейния култ са били от малоазийски произход, с невысоко социално положение в Рим. Участие са взимали също колегията на дендрофорите, създадена при Клавдий и тази на *sannophores*, известна от средата на II в. (Scheid 1998, 120). Богинята е покровителствала горите и планините, търговците на дървен материал и дърварите (*lignarii*), за което се спомена по-горе.

Наблюдението на паметниците от Долна Мизия говорят за разпространение на култа към Майката на боговете в лагерните и градски центрове: Нове, Трезмис, Тропеум Траяни, Никополис ад Иструм и Марцианопол (Op. cit., 237), в които е имало многобройно население от малоазийски преселници.

Не липсват свидетелства за култа и в други територии. Известна е мраморна глава от статуя на Кибела, открита в античното селище в м. Сини вир, на километър от с. Тученица, между станциите Сторгозия–Дорионес на пътя Ескус–Филипопол. Близо до с. Коприва, съседно на с. Крета, което е известно със светилището на Митра, е открит през 1933 г. варовиков жертвеник с латински надпис в седем реда, посветен на *Deum Matri Magnae*.

Посветителят е *Caia Valeria*, съпруга на *Caius Valerius Longinus*, ветеран от V Македонски легион, която изпълнява оброк за Великата майка на боговете (Велков 1934, 89–90). Украсен с гирлянди и розети, той се смята за един от най-добре изработените олтари от този род в Долна Мизия.

Източните култове добиват особена популярност по времето на Комод и след него. "Той отваря широко официалната врата за големите чуждоземни божества..." (Beaujeu 1955, 410). "В тази епоха, с изключение на Сарапис, те започват да проникват в кръга на римската аристокрация; разпространяват се сред освободените роби, войници, обикновените хора от градовете, особено в тези, които са в отношение с източните" (Beaujeu, 1955: 410-411). Именно Комод е допринесъл най-много за триумфа на източните религии, който се е утвърдил през III век (Le Glay 1991, 63).

Публикуваните надписи от Никополис ад Иструм, както и единият от Марцианопол (IGBulg., 805) се датират в края на II и първата половина на III в. Това дава основание надписът от с. Никюп да се отнесе към същия период. Независимо, че е скромен по размери и изработка, този паметник, в чийто надпис, според хипотезите, се съдържа "жрецът на Майката на боговете" "посветените" или "дендрофорите", е потвърждение за практикуването на култа към Майката на боговете в Никополис ад Иструм. Вероятно и в този градски център в Долна Мизия е съществувало светилище на Великата майка.

ЛИТЕРАТУРА:

- Александров 1983:** Г. Александров. Антична вила № 1 край Михайловград. – ИМСЗБ, VIII, 1983, 37–80.
- Велков 1934:** Ив. Велков. Светилището на бог Митра при с. Крета. – ИБАИ, VIII, 1935, 82–91.
- Героу 1952/53:** Б. Героу. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики, ч. 2. – ГСУ ФФ, XLVIII, 1953.
- Ковачева, Герасимова 1983:** Т. Ковачева, В. Герасимова-Томова. Епиграфски паметници от Сторгозия. – ИМСЗБ, VIII, 1983, 103–118.
- Тачева-Хитова 1982:** М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия /V в. пр. н. е.–IV в. от н. е./ . С., 1982.
- Тодоров 1928:** Я. Тодоров. Паганизмът между Дунава и Балкана. С., 1928.
- Църов 1995:** Ив. Църов. Ара със сакрален надпис от Никополис ад Иструм. – ИИМВТ, X, 1995.
- Beaujeu 1955:** J. Beaujeu. La religion romaine à l' apogée de l'Empire. Paris, 1955.
- Ferguson 1970:** J. Ferguson. The Religions of the Roman Empire, London and Southampton, 1970.
- IGBulg.:** G. Mihailov. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. II, III, IV. Sofia, 1958.
- ILS:** H. Dessau. Inscriptiones Latinae selectae. Vol. II, Chicago, 1979.

Kacarov 1927: G. Kacarov. Antike Denkmaler in Bulgarien, AA, 42, Berlin, 1927.

Le Glay 1991: M. Le Glay. La religion romaine. Paris, 1991.

Scheid 1998: J. Scheid. La religion des Romains. Paris, 1998.

Seure 1908: G. Seure. RA, 2, Nicopolis ad Istrum. 1908.

A NEW EVIDENCE ABOUT THE CULT OF THE MOTHER OF GODS IN NICOPOLIS AD ISTRUM

PEPA LUNGAROVA

(Summary)

The article provides information about a monument from Roman times (II–III c. A. D.), found in the village of Nikyup. Its provenance probably is from Nicopolis ad Istrum (Moesia Inferior).

On a calcareous stone with dimensions: height – 0,13 m, width – 0,51 m, length – 0,73 m, there is an ancient Greek inscription of two lines, dedicated to the Mother of Gods by her priest and adepts. Her cult is registered in Moesia Inferior from the late Antonines period onward. A parallel review is made of other monuments found in Lower Moesia devoted to this eastern deity.

The newly discovered monument suggests that Nicopolis ad Istrum was an important center of the studied cult.